

FESZÍTŐERŐK A MÉLYBEN

Losoncz Alpárral beszélgetett
Virág Zoltán

*Újvidéki bölcsészkar, jogi, gazdasági stúdiu-
maid folytatása közepette találkoztál, ismer-
kedtél meg a rovatként, majd mellékként megje-
lenő Symposionnal (később Új Symposionnal),
vagy korábbra datálhatók az emlékeid?*

Az Új Symposion, ugyan nem nagy terjedelemben, de megjelent a Bori Imre és Szeli István által jegyzett gimnáziumi tananyagban. Ez volt az első információforrás. A középiskolások azonban inkább a *Képes Ifjúság*ot ismerték, és nem a mélyebben reflektáló *Symposion*t. Aztán én szülőfalumban, Temerinben, olyan intellektuális körökben mozogtam már középiskolásként, amelynek tagjai ismerték valamennyire a symposionistákat, noha utólag kénytelen vagyok belátni, hogy rengeteg volt a félreértés és a félremagyarázás. De emlékszem arra, hogy, megint csak még középiskolásként, kísérhettem Temerinben szereplő symposionistákat, akiket az ott működő Irodalmi Kör hívott meg. Közben serényen olvastam, rendelkezték könyvekkel, és hozzá is tudtam jutni megfelelő könyvekhez, ennek köszönhető, hogy valamilyen képpel már rendelkezték akkor is, amikor elkezdtem az egyetemi stúdiumokat. És azt is tudtam, hogy az egykori társadalomkritikai lendület ellankadt, bár, gondoltam akkoriban, nem múlt el. Az, aki kutatott, érdek-

lődött, megtudhatta a tényállapotot. Ám, és most ugrok az időben, a *Symposion*t akkor olvastam el becsületesen az elejétől a végéig, amikor, már szerkesztőbizottsági tagként, készültem a jubiláris 200. számra: Szive-ri János megkért, hogy írjak egy olyan írást, amely kritikailag-támogatólag felidézi a történet stációit, és egy újfajta programféleséget is felvázol. Naphosszat olvastam a folyóiratot, sok dolog akkor rögzült bennem, noha a gondolataim módosultak az idők folyamán. Ez egyébként 1980 és 1981 fordulóján történt, valójában 1980 utolsó napjaiban készült el az emlékező-rendszerző-kritikai írás, és elképesztően gyorsan befejeztem, egy lélegzetben írtam, azt hiszem, hogy soha nem írtam meg olyan gyorsan egy írást, mint akkor. Ami csak azt bizonyítja, hogy akkortájt nagyon erősen forrtak bennem a *Symposion*ra vonatkozó gondolatok, meg voltam győződve arról, hogy döntő pillanatok következnek a stratégia létesülésének szempontjából.

Az orgánium munkatársi gárdájának színe-java már azelőtt ismert és otthonos szerzőnek számított a lapban (teoretikusként, szépiróként, fordítóként, képzőművészként), hogy a szerkesztőség oszlopos tagja lett volna. Te miként kerültél a folyóiratbeli publikálás közelébe, később pedig a tevékeny lapkészítők sorába?

Nálunk az idővonalak, az életkorok különösen számítottak. Létezett a nemzedékiség kultusza. És fennállt a jugoszláv fiatalságkultusz is, amelyet a hatalom erőteljesen szorgalmazott. Ilyenkor mindig eszembe jut Wordsworth, aki a fiatalságot az isteni mivolttal hozta összefüggésbe. A vajdasági irodalmi közvetítettségű kultúrszocializáció szerint pedig a *Symposion* volt az első lépcsőfok, utána következett a *Híd*, a felnőttkor. És körülbelül harmincéves korig lehetett fiatalnak lenni, utána elkezdődött a kérlelhetetlen menetelés az intézményekben, a valóság diadala. Mégiscsak egy megfegyvelmezett, előírt pályarend volt ez, amely megannyi meghatározottság alapján alakult ki. És úgy fest, hogy a nemzedékemben a legfiatalabbak közé tartoztam, talán Radics Viktória és Kalapáti Ferenc voltak némileg fiatalabbak nálam, valójában egy-két évvel. A szerkesztőbi-

zottságunk derékhadát a korábbi, második, nemzedék egyes tagjai képezték: Sziveri János, mint kinevezett, mandátummal bíró főszerkesztő jelölte ki és hívta meg a szerkesztőség tagjait, így több olyan ember is ott volt az új szerkesztőségben, aki már korábban komoly tapasztalatokkal rendelkezett. Helyesen járt el János, megteremtette a folytonosságot, de lehetőségeket nyitott a változásra is. Ez volt érlelődésének egyik első stációja. Egyébiránt, különféle véletlenek okán, viszonylagosan későn ismertem meg Sziveri Jánost, egészen pontosan ez 1979 nyarán történt. Korábban csak futólag találkoztunk, és csupán néhány szót váltottunk egymással. Viszont az első beszélgetésünk nagyon intenzív volt, ő akkor éppen egy televíziós szereplésre készült, és a vajdasági magyar irodalomról és kultúráról kellett értekeznie. Erről folytattunk eléggé szenvedélyes-heves eszmecserét. Bennem akkor, ugyanis, nagyon munkáltak bizonyos dolgok, és azt hiszem, hogy ott kivételesen offenzív retorikával éltem, és lerohanva őt meg is kérdőjeleztem egyes állításait. Elfogadta az érveimet, legalábbis egyeseket. Valójában mindig szerettem benne ezt a vonást, mármint azt, ahogy a csökönység és az önfejlőség párosult a belátással. Bár az is lehetséges, hogy János már korábban is ismerte a nevemet, mert publikáltam már '77 óta, igaz, csak szórványosan. Soha nem kérdeztem meg ezt tőle, most már nem is kérdezhetem. De az bizonyos, hogy a beszélgetés vége felé felkínálta a lehetőséget, hogy symposionista legyek, amit minden kétely nélkül elfogadtam, hovatovább, az az igazság, hogy büszke voltam.

Egyesek nem akarták, hogy János legyen a főszerkesztő, voltak más várományosok is, de Danyi Magdolna, a második nemzedék főszerkesztője, a sarkára állt, ő fontos szerepet játszott János kinevezésében. Nem valószínű, hogy egy másfajta felállásban, tehát nem János vezérlete alatt, kialakulhatott volna valamifajta komolyabb kapcsolat a folyóirattal. Mellesleg Magdi jelentősége sokrétű, az említett vonatkozás csak egy az érdemei közül. Ha visszatekintek, akkor azt is látom, hogy Magdi meghatározó szerepet játszott

abban is, hogy a *Symposion* közelébe jutottam. A vajdasági magyar kultúra rekrutációs közege a középiskolások óbecsei irodalmi vetélkedője volt, én is részt vettem ezen, még hozzá akkor, amikor Magdi a bírálóbizottság tagja volt. Aztán meglehetősen gyorsan üzent Csorba Bélával, aki kapcsolatban állt az akkori symposionistákkal, hogy szívesen látna, jöjjenek minél előbb, írjak, közölni fogja. Bognár Antallal, a főszerkesztő-helyettesével nagyon szépen fogadtak, támogattak, ösztönöztek, nekem meg remegett a térdem. Ez volt a beavatás szertartása, egy bizonyos ideig aztán Magdi szemüvegén keresztül is néztem a *Symposion*-t. Márpedig ő kultiválta a folyóiratot, entuziaszta volt, még hozzá kicsoda entuziaszta!, nagyoknak nevezte az első nemzedék tagjait, annak, aki őt hallgatta, úgy tűnt, hogy a *Symposion* szerkesztősége a földre szállt legendák helye. A nemzedékünk kritikai lendületét értette ugyan, de ő a taktikázások, visszavonulások, elhalkulások olyan fajtáihoz szokott, amelyeket mi már nem voltunk hajlandók elfogadni. Értett, de nem tudott követni bennünket, figyelmeztetett is bennünket a leselkedő veszélyekre, a lehető legjobb szándékkal. Ezt tudomásul vettük, de az utak elágaztak. És így van ez rendjén, Magdi tisztelte az autonómiánkat. És minthogy az akkori Nyugat-Németországba ment ösztöndíjasként, csak később értesült az eseményekről, tehát nem is beszélhetünk vele a vonatkozó kérdésekről.

Azon kevés symposionista közé tartozol, akik több jelentős periodika létrehozásában, kiadásában vállaltak és vállaltak oroszlanrészt évtizedek óta. A Polja, a Paneconomicus, a Habitus, a Zlatna Greda stb. alkotta kulturális erőtér művészeti és tudományos színvonala lenyűgöző, nemzetközi respektusa vitathatatlan. Mit tudtál kamatoztatni a különböző szerkesztőségekben szerzett tapasztalataidból egykoron, s mi az, ami ebből a gazdag örökségből manapság is párbeszédképesen működtethető?

Amikor a *Symposion*-t represszió alá rendelték, akkor úgy tűnt, hogy a folyóiratszereplés végérvényesen befejeződött számomra. Befejeződött, azt hittem, nincs tovább. Aztán úgy történt, hogy napvilágot látott egy *Sym-*

posion-szám a bennünket maximálisan és roppant korrekt módon támogató belgrádi *Književna reč*ben. Ebben én is szerepeltem egy Tolnai-értelmezéssel. És meglepetésszerűen elkezdődött egy másik korszak. A szám megjelenése után ugyanis felhívott az akkor alakuló *Polja*-szerkesztőség első embere, Franja Petrinović, hogy legyek tagja a szerkesztőségüknek, ő ugyanis olvasta az írást az említett lapban, és azt gondolja, hogy mindenképpen részt kell vennem a majdani folyóirat szerkesztésében. De hát, mondom, a *Polját* ugyanazok a hatalmi szervek ellenőrzik, mint az *Új Symposiont*, azaz én egy inkriminált személy vagyok, és ezt a stigmát szükségszerűen cipelem magammal. Ez kijátszható, mondta, csak várjam ki a végét. És valóban, kijátszható volt: az egész szituáció jól kifejezte az akkori jugoszláv/vajdasági szintér elképesztő ellentmondásait. Feudális jellegű, elkülönülő, felparcellázott politikai terek álltak fenn, amelyeket a pártelitek területileg-nemzetileg-nemzetiségileg meghatározott csoportjai ellenőriztek, miközben a szabadságfokok különbözőek voltak. Még Vajdaságban sem voltak kiegyenlítettek a mércék, az eltérés fokozatai erősen függtek az adott elitrészek hatalmi technológiájától, pozíciójától és félelmétől. Szlovéniában például a korai civil társadalmi kezdeményezések mindig érintkeztek az ottani politikai elit nemzeti vonatkozottságú igényeivel, nem említve Koszovót, amely folytonosan rendkívüli állapotban létezett, viszont a politikai elit szisztematikusan küldözte az albán fiatalokat nyugati egyetemekre. És bizonyos, hogy az *Új Symposion*-ügybe belefolytak a vajdasági magyar politikai és kulturális elit félelmei, szorongásai, noha a történet nem egyszerűsíthető erre. A hangoztatott követelésünk a gettoizációval szemben is innen érthető: ha valamit szabad megtenni, kimondani Belgrádban, akkor legyen azt szabad megtenni, kimondani Újvidéken is, nem utolsósorban magyarul, kisebbségi körülmények között. Milyen Jugoszlávia az, amelyben magyarul nem lehet ugyanolyan kritikával élni, amellyel például a belgrádi *Književna reč* szerzői éltek? Milyen Jugoszlávia

az, amelyben a hatalomtartók azzal vádolnak bennünket, hogy meglovagoltuk a Belgrádban pusztító állítólagos szocializmusellenesség hullámain? Milyen szocialista ország az, ahol azzal ütlegetnek, hogy bomlasztasz,

miközben csak szaván fogod a pártprogramban kifejtett elveket? Ez járt a fejünkben. Voltaképpen a gettoizáció lebontásának igénye egy hagyományos symposionista gondolat volt, a motívum megtalálható sokféle formában, persze korábban inkább az első nemzedék gondolkodásában. És valójában a gettoizációra vonatkozó destruálás szándéka mögött egy kétségbeesett, a kisebbségi feltételekben gyökerező gondolat rejtőzött: ha Jugoszlávia ér valamit, ha itt tényleg másképpen alakulnak a dolgok, mint egyebütt, mármint a reálszocializmus országaiban, akkor

a kisebbség nem lehet bezárt zónáknak a foglya, hanem tevékeny résztvevő, amely együtt lélegzik a többséggel. Kétségbeesett, mert azt azért mindenki tudhatta, hogy a jugoszláv konstrukcióban mindig ott volt az aszimmetria a többség és kisebbség között, beleértve az alkotmányt is. Kétségbeesett, mert a mi követelésünk azt feltételezte, hogy nem is vagyunk kisebbségek. A gettoizációnak persze ma másfajta értelme van az elmondottakhoz képest, összevissza csúszkált a jelentése időközben, ezért kell pontosan érteni, hogy mi volt az eredeti szándék.

Visszatérve, a *Polja* kapcsán lényeges tény volt, hogy a *Symposion* testvérlelapjáról volt szó, tehát nem idegen tájakra érkeztem 1984-ben. Valójában a Katolikus portán hosszú ideig egymás mellett léteztek e folyóiratok, sok ember ott gyülekezett, még emlékszem arra is, hogy amikor egy finom iróniaszámot készített a *Polja* szerkesztősége, akkor csak átléptem a szomszédba, és máris megkaptam a folyóiratszámot. Ám ez a gyümölcsöző egymás mellett lét a mi nemzedékünk szempontjából nem sokáig tartott, ugyanis már 1980-ban átrendezték a kulturális intézményeket, és az ellenőrzés céljából a *Symposion* a *Forum*, a *Polját* pedig a *Dnevnik* intézményes keretei közé szorították. Igaz, a *Polja* maradt a régi helyén, a *Symposion* szerkesztőségét viszont át kellett tenni a Vojvoda Mišić utcába. Kényszeredve vonultunk át a *Forumba*, és elég gyorsan tapasztalni is lehetett a gyülemlő baljós jeleket. Ezzel a politikai fogással ugyanis lehetetlenné tették, hogy a folyóiratok szolidaritást gyakoroljanak, voltaképpen ellehetetlenítették a közös fellépést, ami védőpajzsot jelenthetett volna. Mert ugyan léteztek tovább élő kapcsolatok a *Polja* és a *Symposion* között 1980 után is, napvilágot látott például 1982-ben a *Poljában* egy reprezentatív magyar költészeti anyag, amihez előszót írtam. Ez a tény felidézi a régi emléktöredéket is: ott állunk Sziverivel és Bada Dadával, valamint Jovan Zivlakkal, a *Polja* akkori főszerkesztőjével az Arena mozi előtt, és tárgyaljuk az alakuló szám sorrendjét. Ezt azért mondom el, mert Sziveri erősen együttműködött Zivlakkal, sőt mi több, később is

volt közöttük összhang, kölcsönösen tiszteltek-kedvelték egymást. Zivlak ma is a lehető legnagyobb tisztelettel beszél Jánosról, és fontos szerepe van abban, hogy ismerik a szerb nyelvterületen. Csakhogy 1983-ban Zivlak manőverezési tere is korlátozottnak bizonyult, felszólalt ugyan intézményes helyeken a megrendszabályozás kapcsán, védte az irodalom autonómiáját, amúgy is jól bánt a szavakkal, de az említett intézményi átrendezés végérvényesen megakadályozta a tettekben megnyilvánuló kollektív fellépést a *Polja* és a *Symposion* között. Lényeges mozzanata ez a történéseknek. Intézményesen megbénítottak bennünket.

Amúgy 1984-től egészen a háború kitöréséig a *Poljában* munkálkodtam, és végeztem szerkesztői munkát, mondhatom, fantasztikus volt, jelentékeny emberekkel dolgoztam együtt, akikkel ma is kiváló viszonyban vagyok, ezenkívül kapcsolatban álltunk az egész jugoszláv értelmiségi gárdával, nagyon szép számokat hoztunk létre. De tudni kell, hogy Újvidéken volt munkamegosztás: a szerb értelmiségiek inkább Belgrádon keresztül politizáltak, és ez határozta meg a *Polja* arculatát is, azaz a lap híján volt a közvetlen társadalombírálatnak. Belgrád akkortájt egyébként is nagyon szabadon lélegzett, szenzációs folyóiratok működtek ott, iszonyatos volt a tempó, más kérdés, hogy a lejtemet azóta is tart. A vajdasági szerb értelmiségiek magatartása persze a repressziókkal telítődött vajdasági színtérrel magyarázható, minthogy nálunk még azon politikuskokhoz is súlyos büntetések kieszközölése fűződött, akiket liberálisnak minősítenek. És igaz, szerkesztettem és szerkesztek még mindig folyóiratokat. Beszélhetnék ezekről, vannak az említettek között szép, élvezhető történetek, de azért nem tudom az általad is említett gyakorlatokat összehasonlítani a *Symposion*-létezéssel. Minden idealizálás nélkül mondom, hogy a *Symposion* kegyelmi pillanat volt, amiért meg kellett dolgozni, sajátos, megismételhetetlen tapasztalat volt, kollektív vibrálással.

Nem az idealizálás jár a fejemben. Szigorúbb pillanataimban amúgy is önbírálattal

élek, bizonyos dolgokat másképpen is lehetett volna realizálni, mélyebbre kellett volna nyúlni, átfogóbban kellett volna tárgyá tenni meghatározott kérdéseket. Néha kínoznak ilyen problémák. Kevésbé szigorú pillanataimban az alibit keresem: nekünk csak valamennyivel több, mint két év állt a rendelkezésünkre, ami drasztikus különbség az első és a második nemzedék élettartamához képest. Ilyen rövid idő alatt nehéz, ráadásul kisebbségi körülmények és válságfeltételek között, átfogó programot létrehozni. Volt tapogatózás a homályban, kísérletezni, próbálkozni kellett. Ma nehéz elképzelni, hogy a beszédet tilalom övezi, viszont számunkra ott és akkor még nem adatott meg az a lehetőség, hogy veszély nélkül kimondjunk lényeges állításokat. Valójában soha nem lehetett pontosan tudni, hogy hol vannak a határok, ezt csak negatív tapasztalatok tudatosíthatták, nem beszélve arról, hogy a határok cseppfolyósak voltak. A kezdettől fogva létezett az esetünkben a radikalizmus létrehozásának igénye, de hosszú ideig tartott, amíg kerestük a kritika nyelvét. Mondjam-e, hogy a *Symposion* akkor bukott, amikor már valamit megtalált, amikor a tanulási évek után kezdett éretté válni? Amikor Sziveri Jánossal megismerkedtem, ez az igény, mármint a radikalizmus igénye, világosan kirajzolódott, ez volt a tényleges kiindulópont, pontosan emlékszem ezekre a gesztusokra, de kész, konkrét terv nem létezett. Csak létesült. Tudjuk a közismert, filozófiailag is forgatott tény, hogy nem tanulhatunk úszni anélkül, hogy a vízbe merészkednénk. Mi bizonyosak voltunk abban, hogy a vízbe fogunk merészkedni, de bizonytalan volt, hogy honnan közelítjük meg majd a vizet, és hol fogunk belépni a vízbe. Mert az a bizonyos víz örvényekkel volt teli. Mindenesetre jó, hogy létezett a *Symposion*, még ma is gondolkodnivalót ad. És visszaélek a fordulattal: gyökeret jelentett a gyökértelenségben, minden ellentmondásával együtt.

Sziveri János vezette csapatotokat mennyire foglalkoztatta az 1960-as évek óta ugyanarra a srófra járó kritikai dühkitörések nivójának és irányvonalának

alakulása? A betiltás, a közvádlói eljárások, a börtönbüntetéses szankcionálás 1970-es évek eleji rémét könnyű volt elhessegetni?

Hadd kezdjek egy frázisszerű állítással. A nyolcvanas éveket azért mégsem lehet összekeverni a hatvanas és a hetvenes évek Jugoszláviájával. Egyáltalán, roppant nehéz az ilyen korszakokat összehasonlítani a megrendszabályozás szemszögéből. De ha megengedhető itt a spekuláció fényűzése, akkor azt mondanám, hogy a hetvenes években súlyosabb megrendszabályozásra számíthatunk volna, mint 1983-ban. Aki a tekintetével végigpásztázza az *Új Symposiont* sújtó repressziókat, lényegében belemerülhet Jugoszlávia történetébe a hatvanas évektől kezdve Jugoszlávia fennállásáig. Minden kirótt represszió mögött megfigyelhetők a makrotársadalmi tektonikus mozgások, válságok, minden egyes büntetéssorozat egy válság lecsapódásaként értelmezhető. A *Symposion* ebben az értelemben mikrováltozata a jugoszláv makrotársadalmi dinamikának. Ha szabad arra hivatkoznom, amit másutt már leírtam: a folyóirat önértelmezési vakfoltja, hogy története valójában kifejezik a jugoszláv társadalom válságmozgását: ott, ahol a szerkesztői elmozdulásokat, előremozgást észleltek, valójában a mélyszerkezetben krízisfolyamatok jutottak érvényre. Hiszen a folyóirat voltaképpen akkor születik meg, amikor a jugoszláv projektum megroppan, nevezetesen ez a hatvanas évek közepe felé történik, amikor a mellékletből folyóirat lesz. Az első nemzedéket azonban még egy modernizációs hullám tetején kell elképzelni. Aztán következik a pártszervek *ressentiment*-szerű visszacsapása '68-után, az alulról jövő mozgolódások izzásának erőszakkal történő lehűtése, és következnek egyáltalán a megfigyelmezés jegyében álló hetvenes évek. Persze ebből a kényszerhelyzetből fakadnak a második nemzedék témaváltásai, érdeklődési irányainak módosulása, az egyfajta társadalomkritikai defenzíva.

A nyolcvanas évek symposionistái az eszkalálódó jugoszláv válság feltételei között működtek, ezen körülmények között próbál-

ták bizonyítani, hogy a társadalomkritikai parázs nem hunyt ki. Eközben, metaforikusan szólva, itt-ott a végzet dobjai voltak hallhatóak, a rendszer egyre inkább veszített a hitelességből, a politikusok pedig nem rendelkeztek tekintéllyel, az emberek cinikusan viszonyultak hozzájuk. Ugyanakkor még fennálltak bizonyos tilalmak, határkijelölő praxisok, és a rendszer még képes volt repressziókat osztani. Ebben rejlett a veszély, mármint abban, hogy a tekintélyvesztő politikai osztály hatalomgyakorlási technikák tömkelegével kompenzálja a gyengülést. Nem gondolkodtunk börtönről, szankciókról, mert ha erről gondolkodtunk volna, akkor megbénultunk volna, de annyi realitásérzékünk azért volt, hogy nem veszélytelen az, amit produkálunk. Nem szabad elfelejteni azt, amit már mondtam, nevezetesen, hogy a vajdasági politikai színtér bővelkedett a repressziókban, beleértve a börtönbüntetéseket is, méghozzá egészen elképesztő esetekben nyúltak ilyen megoldásokhoz. És nem szabad elfelejteni, hogy a vajdasági politikai elit egyik legfontosabb képviselője még 1983-ban azt találta mondani a zágrábi *Danasban*, hogy a *Symposiont* a nagymagyar nacionalizmus mozgatja, azaz ezen nacionalizmus ringatta a bölcsőjét. Pontosan emlékszem erre a bölcsőmetaforára. Ezen aktus végletesen alattomos volt, ezzel gyanúba lehetett bárkit keverni az akkori országban, de ami még fontosabb, hogy veszélyes, repressziót idéző kisugárzása volt: aki az akkori Jugoszláviában élt, tudhatja, hogy milyen veszélyeket hordott az effajta állítás. Voltaképpen a vajdasági politikai elit, amelynek fennhatósága alatt álltunk, mindig is gyenge lábakon állt, és pozícióit mindig is egyfajta törekenység jellemezte a jugoszláv politikai erőterben. Tudjuk, hogy amikor a Milošević-rezsim emberei elfoglalták Vajdaságot, akkor senki sem védte a vajdasági politikai reprezentánsokat, még azok sem jártak el így, akik nem rokon-szenveztek a Milošević által fémjelzett politikával. Mellesleg szólva, ezek a tények ültethették el bennünk a vajdasági autonómia iránti szkepszist, mert úgy érezhettük, hogy az autonómia ára a represszió. Ez így nem

felelt meg a valóságnak, ma másképpen, remélhetőleg meggondoltabban, fogalmaznánk, de akkoriban így gondolkodtunk a repressziók prése alatt. Sziveri János, például, hátróztottan ellenezte a vajdasági autonómiát, noha persze elutasította a miloševići koncepciót is, és tette ezt pontosan azért, mert fokozottan rossz tapasztalatai voltak a vajdasági hatalomgyakorlásról.

Az egykori alapító gárda tagjaival és a törekvéseiket többé-kevésbé támogató vajdasági értelmiségiekkel, akik közül egyetemi oktatói státusuk révén jó néhányan szorosabb közelségben is álltak veletek, mennyire számított közvetlennek, a kölcsönös odafigyelésre és dialógusteremtésre épülőnek a kapcsolatokat?

1977-ben vagy 1978-ban jelent meg egy hosszabb írásom a *Symposionban*. Aztán a publikáció után Danyi Magdolna, az akkori szerkesztő, szólt, hogy Végel László szeretne megismerkedni velem. Számomra ez nagy megtiszteltetést jelentett, nem beszélve arról, hogy ő, ha jól emlékszem, éppen akkor a Kiadói Tanács elnöke is volt. Az *Egy makró...* írója őszinte érdeklődéssel fordult a fiatalok felé, kereste az intellektuális beszélgetés lehetőségét. Ráadásul akkor, amikor megismertem, éppen azon írását publikálta, amelyben az avantgárd kritikai impulzusának megőrzésére szólított fel. Mindebből lett aztán sokszori együttlét, együttműködés, családi szálakon futó kommunikáció, beszélgetések hármásban Csorba Bélával, aki nem is olyan régen küldött egy megsárgult fényképet, amely megörökítette az azóta agyoninkriminált Ljubiša Ristićtyel való beszélgetést a Végel-lakásban, méghozzá valahol a nyolcvanas évek végén. Ha jól tudom, ez az egyetlen kép az egykori együttlétekről. Várady Tibor pedig a tanárom volt az egyetemen, tiszteltük őt, aztán pedig kolléga lett, legalábbis ameddig a jogi karon voltam, és vele is sok beszélgetést folytattam. Az ilyesfajta kapcsolatok tényével éltek vissza 1983-ban a *Symposion* megbüntetésére irányuló gépezet emberei, akik azzal léptek elő, hogy a háttérben mentorok-patrónusok léteznek, nem is vagyunk mi önállóak, csak tőlünk függetlenül létező agyafúrt terveket közvetítünk. Aztán

mindenkihez hozzárendeltek egy ilyen mentort, háttérmozgatót. Gyermeteg, egyúttal álnok inszINUÁCIÓ, a helyzet teljes meghamisítása volt ez, a symposionista hagyományba nem illett bele ez a marionethelyzet. Bókolást és hajlongást nem akartak ezek az emberek, amely úgymond apajogon illette volna őket. És gondolhatta-e komolyan valaki, hogy amikor éppen radikalizálódni akartunk, akkor elfogadjuk, mégpedig vakon, valaki tanácsát? Lehetett-e komolyan gondolni, hogy rábólintottunk volna egy ilyen atyáskodó-instrumentalizáló viszonyulásra? Ugyan már. De a megrendszabályozó gépezet emberei ezt hitték, persze azért, mert hasznosnak bizonyult nekik ezt hinni, és elterelte a figyelmet a lényeges kérdésekről. A helyzetet legalábbis így mutatta be nekünk Gion Nándor, szintén az első generáció tagja, aki a megrendszabályozás előtt volt a Kiadói Tanács elnöke, ám a pontos dátumokra ennek kapcsán már nem emlékszem. Arra viszont igen, hogy az ellentmondásos gesztusokat prezentáló Gionnal többször is beszélgettünk a valamikori *Dalmacija* vendéglőben, Sziveri János egyik versében fel is ismerhető az azóta eltűnt színhely. Gion, aki be volt ágyazva a hatalmi szerkezetbe, úgy mutatta be magát, mint az egyedüli közvetítőt a hatalom és a symposionisták között. Ígéretet, azt mondta, hogy majd puhítja a vádakat, kivédi a kivédhetőt. Lehet, hogy közvetített, erről nem tudok, de ezt nem jól tette. Bizonyos, hogy nekünk nem segített, később talákoztam vele többször is, kételyekkel terhelten. Magyarországon, aztán, a posztoszocialista viktimizáció diskurzusának megfelelően áldozattá vált.

Bányai János néha átjött a *Híd*-ből a szerkesztőségünkbe. Láttam, hogy Sziveri tisztelettel övezi őt: ami engem illet, keveset talákoztam Bányaival akkortájt, nem is beszélhetünk komolyabb kommunikációról közöttünk. Sokkal többet talákoztam vele a kilencvenes években, akkor együtt is működtünk, egyebütt kifejtettem már, hogy miért tartom fontosnak az akkori ténykedését, és egyúttal próbát is tettem arra, hogy szituáljam Bányai komplex magatartását. Minden-

esetre sokat talákoztam vele különféle helyzetekben, de a *Symposion*-ról soha nem beszélünk, olyan volt ez, mint egy lappangó sötét titok a múltban. Bosnyák Istvánnal a véletlenek kavargása okán nem kerültem komolyabb-szisztematikusabb kapcsolatba, noha megkerülhetetlen-fontos személyiség volt, valójában talákoztunk is különböző konferenciákon, de nem adódott lehetőség a személyes jellegű beszélgetésekre a Sinkó-hagiográfus, eltökélten vitatkozó Bosnyákkal. Ezt sajnálom, egyszer a rádióban írtam róla egy rövid írást, ennyire futotta az erőmből. Igaz, korábban még írtam egy vitatkozó, de tiszteletet kifejező cikket is a könyvéről 1982-ben, ő pedig küldözgette könyveit, legalábbis egyeseket. Viszont Bosnyák feljegyzéseiből látom, hogy Sziverivel talákoztatott, aki feltehetően Tolnaival is kommunikált, mint-hogy közel laktak egymáshoz. Amúgy, hadd általánosítsak: az első generáció tagjaira, azaz, ahogy mondod, az alapító gárda tagjaira, egyfelől úgy tekintettünk, mint a *Symposion*-mítosz/legenda hordozóira, másfelől elégedetlenek voltunk azzal, hogy fellépésükben halványult a kritika fénye. 1983 szituációja még inkább erősítette bennünk az elégedetlenséget, azt láttuk, hogy elmarad a szolidaritás megnyilvánítása, és úgy éreztük, hogy ezen nem tehetjük túl magunkat. És ez keserűvé tett bennünket.

Akadtak közvetlen konfrontációk is közöttünk, de ez inkább a nyolcvanas évek második felében történt, és látszólag nem politikai kérdések kapcsán. Hanem, például, áttevődött a konfliktus a Sziveri János költészetére vonatkozó értelmezés övezeteibe. Így reprezentatívnek bizonyult, hogy olyan lényeges és hangadó emberek, mint Gerold László vagy Utasi Csaba, arra törekedtek, hogy leki-csinyeljék Sziveri költészetének jelentőségét, arra hivatkozva, hogy csupán egy szerény Domonkos-utánzatról van szó, miközben Sziveri jóval hígabb, mint a *Kormányeltörésben* írója. Sziveri másokból él, ezt állították. Mármost, Sziveri akkori mestergúnyverse ezt kiválóan ellensúlyozta, csattanós választ adott, de fontosabb az, hogy az első generáció megannyi tagja nem akart szembesülni

a leglényesebb kérdésekkel. És ezt mi 1983 perspektívájában szemléltük, voltaképpen megengedhetetlen dekadenciának véltük. Aztán tegyük fel a kérdést: vajon azért szólít meg annyi embert a Sziveri-vers ma, mert a szerző csak áldozat volt a történelem zegzugos útjain? Vajon költészete csak élőködött volna az áldozati szituáción? Sziveri versus Domonkos: de miért kellene kijátszani az utóbbit az előbbi ellen? És tartsuk be az ará-

kezeti tendenciák nem is léteznének. Néha meg pont az ellenkező módon járnak el, és azt a vádat zúdíttják az értelmiség nyakába, hogy túl ernyed, és nem tesz semmit, miközben pusztul a nemzet. Én ma is azt a hozzáállási stratégiát követem, amit a *Symposion* szorgalmazott a nyolcvanas évek első felében, és amelynek megpróbáltam hangot adni az említett 200. számban: tisztelegve bírálók, elismerést gyakorolva fejezem ki elégedetlenségemet. Mindez egyszerre jelent leverő és felemelő érzést.

Amikor az általatok jegyzett utolsó, 216. (áprilisi) szám nyomdába került, az estetekről készült fotókat pedig a Forum illetékesei kicenzúrázták, lehetett-e sejteni, hogy még nincs vége a vesszőfutásoknak? Amikor az 1983 tavaszán forrongóvá váló sajtópolemikák, a Studentben, a NIN-ben, a Književna rečben és Jugoszlávia-szerte másutt megjelenő szolidáris megnyilvánulások és tiltakozások, a határozott szellemi tartásról tanúskodó nemes emberi gesztusok és személyes kiállások (Jovan Zivlak, Ilija Mihály, Szörényi László, Radnóti Sándor, Könczöl Csaba és mások) ellenére 1983. november 15-én hivatalosan is kinevezték az Új Symposion következő fő- és felelős szerkesztőjét, a mozgástér alapvetően megváltozott. Egységes tudott maradni az álláspontotok a bojkottálást vagy a lehetséges folytatást illetően?

A legjobb tudomásom szerint az egység hiánytalan volt. Aki ott volt azon a bizonyos utolsó *Symposion*-szeánszon, április végén, 1983-ban, tehát a kiiktatásunk előtt, az Ifjúsági Tribünön, az együtt gondolkodott, vállalta a kockázatot. Mindenkinek tudnia kellett, hogy milyen kockázati térbe léptünk. És történetesen nagyon sok ember tartózkodott ott, színültig tele volt a terem emberekkel, pattogtak a szikrák, minden tele volt feszültséggel. Fenyvesi Ottó elküldte nekem a fényképet erről a szeánszról, és azt mondja, megtalálható az interneten. És nem emlékszem egyetlenegy esetre sem, amikor valaki megkérdőjelezte volna azt a távolmaradási politikát, amelyet kitartóan képviseltünk a Sziveri utáni *Symposion*nal szemben. Az ütlegelések, a kiszabott büntetések összekovácsolták a szerkesztőket, egybeforrasztották őket, léteztek a szolidaritás formái. Ezek ritka pillana-

nyokat. Ne keverjük a jelenséget és a lényegét. Objektíve, a hanyatlás, amely elérte a vajdasági magyar létezés, mélyebben rejlik az első nemzedék ténykedési szintjéhez képest. Azzal a vélelemmel végképp nem tudnék kiegyezni, miszerint egy ilyen, úgymond agresszív szekta kozmopolita ténykedése döntötte sírba a vajdasági magyarokat. Ez elkerüli a lényegét. Az értelmiséghez néha demiurgoszi szerepet rendelnek hozzá, mintha minden tőle függne, mintha társadalmi-szer-

tok, tudjuk ezt, de az effajta szituáció nagyon erős egységet teremt. Mondom ezt annak ellenére, hogy az új szerkesztőség kinevezése 1983 szeptemberében világosan jelezte mindenki számára, hogy miképpen fest a hatalmi konfiguráció. Sőt mi több, az új szerkesztőség felállítása azt is jelezte, hogy a repressziók bármikor újra elindíthatók. Nyilván akadtak köztünk különbségek, a szerkesztők zöme nem politikával, koncepciókkal, stratégiákkal, hanem irodalomtermeléssel, irodalomértéssel foglalkozott, amit tisztességesen műveltek. De mindenkit felháborított a hatalomtartók hozzáállása és fegyelmező jellegű hatalmi technológiája. Sziveri János azt mesélte nekünk, hogy a repressziót szervező emberek naiv módon abban a hitben ringatták magukat, hogy ha lekapcsolják azokat, akiket ők méregkeverőnek hittek, azaz eltüntetik a problémák tényleges létrehozóit, a többiek majd szép lassan, illetudóan visszaszívárognak a felújított és rendbe hozott szerkesztőségbe. Helyreáll a rend, veszteség nélkül, folytatódhat minden előről. Nekem könnyű volt a helyzetem, mint-hogy a híradás szerint azon csoportba tartoztam, amelyet a hatalom a problémák forrásának tartott, vagyis számomra a megrendszabályozás utáni helyzet semmilyen értelemben nem jelentett dilemmát. Csak a szerkesztőség többi tagja számára adódhattak gyötrelmek azzal kapcsolatban, hogy szerepeljenek-e a Sziveri után felállított folyóiratban. És nem fogalmaztunk meg semmilyen tilalmat azzal kapcsolatban, hogy esetleg valaki publikálhasson a poszt-Sziveri-féle *Symposium*-ban. De erre nem is volt szükség. Nem láttam megingást. Ez, mármint a távolmáradásban kifejeződő ellenállás, magától értetődő volt, ami azt jelentette, hogy csak kollektív szerkesztői egzisztencia létezhet, alább nem adhatjuk.

Hadd következzen most egy darabka múlt. Nemrégiben írtam egy cikket Fehér Kálmán halála kapcsán, aki akkor magas rangú politikus volt, és elbeszéltem, hogy egy Sinkó-díj-kiosztás alkalmával odajött hozzánk, és amellet, hogy többek között engem is felelősségre kívánt vonni a *Symposium* úgy-

mond elfajzása miatt, azt mondta, akárhogy fordul is a világ, úgyis mindig nekünk lesz igazunk. Ez jól mutatja az etablirozott vajdasági magyar elit kínlódását, de azon beállítottságát is, hogy abban a hiszemben éltek, hogy nem történtek visszafordíthatatlan dolgok, a zavar majd kiküszöbölhető. Időközben máshonnan is érkeztek kifogások, Bosnyák István, az első nemzedék képviselője szemrehányással élt. A kidobott szerkesztők nem akarnak ügyesen taktizálni, nem vonulnak vissza hátra, hogy aztán előreléphessenek, és drámai jelentésekbe vonják a történetet. Léteztek persze egyéb kvázi bírálatok is, amelyek a megrendszabályozás után megnyilvánuló, a hatalmi szervek által szervezett denunciaciók keretein belül voltak hallhatóak. Ezek azt harsogták, hogy mi pótolhatatlannak tartjuk magunkat. De ez nem érdekelt bennünket különösképpen, minthogy ezen megnyilvánulásokban nem lehetett igazán intellektuális tétet találni. Bosnyák viszont túlságosan fontos személy volt a *Symposium*-hagyományban, őt azért nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Csakhogy magasra raktuk a lécet, nem volt visszaút, elszántuk magunkat, és nem volt kedvünk azt a számítógatási gyakorlatot üzni, amit ezen értelmiség még mindig követett. És ami a legfontosabb: Fehér, Bosnyák, ha más és más módon is, azt hitték, hogy valamiképpen folytatható az addig működő vajdasági magyar értelmiségi, taktizáló praxis. De hát ez immáron nem a hatvanas és a hetvenes évek Jugoszláviája volt, nem az a konstelláció uralkodott, amit ők megszoktak és begyakoroltak.

Átmenteni a *Symposium*-t a nagy válságon? Kivárni addig, míg új, kedvező szelek fújnak? Erre már nem volt lehetőség, fogyott az idő. Az volt a benyomásunk, hogy az említettek képtelenek felfogni, hogy milyen állapotban vagyunk, és hogy a szakadék fölött csüggyünk. Idejét múlta a gondolkodásmódjuk, hozzárendelődtek egy hatalmi szisztémához, azt hitték talán, hogy a jugoszláv konstelláció örökké tart. Semmi kedvem ezen emberek felett rideg módon pálcát törni, nem rutinmunkások voltak, nem a hatalom alkalmi csavarjai, hanem a vajdasági magyar kul-

túra kivételes egyéniségei. Számomra inkább az volt a megrendítő, hogy mennyire meghaladta az erőiket, hogy megértsék azt a tényt, hogy a nyolcvanas évek válságörvénylése érvényteleníti a stratégiáikat és taktikáikat.

A közvetlen, személyes érintettségéről nagyon ritkán szoktál beszélni. A retorziók, a meghurcolás, az egzisztenciális lehetetlenné tétel hatalmi próbálkozásai azonban téged, pontosabban Faragó Kornéliával egyetemben titeket sem kerültek el. Elmondható ezekről valami?

Nekem ezzel kapcsolatban mindig az volt az álláspontom, hogy amennyire csak lehet, kerüljük a személyes történeteket, és a *Symposion*-ügy ne legyen áldozati elbeszélések summája, lamentációs elbeszélési füzér. Belemerülni túlságosan az egyéni történetekbe: ez vakít, és eltérít attól, hogy magával a dologgal és mozgatórugóival foglalkozzunk. Ennyi önkegyetlenséget megengedhetek magamnak: aki radikalizmust, társadalombírálatot álmodik, annak számítania kell a kockázatokra is. Márpedig én részt vettem eme radikalizmus formálásában, valamilyen módon tudnom kellett, hogy milyen lehetőségek várnak rám vagy ránk. A kivételt az említett álláspontomhoz képest Sziveri János szituációja jelentette: az ő esetében ugyanis egybeért a személyes és az általános, ő a testét ruházta be a folyóirat mozgásrendjébe. Ő valóban beszélhetett többes szám első személyében, és vélhetően a legtöbbit ő vesztett, hiszen egész személyét elkötelezte a lap által. Tehát a lehető legmérsékeltebben: úgy adódott a helyzet, hogy az egyetem után a jogi karon találtam magam, amely képes volt felsorakoztatni kiváló embereket, de politikai konfrontációk, ütköző belügyi áramlatok állandó színhelyét is jelentette. Mindig rendkívüli állapot uralkodott, vagy őket üldözték, vagy ők voltak az üldözöttek. Az, hogy társadalomtudományokkal foglalkoztam, eleve megkülönböztetett a többi *symposionistától*, akik irodalmi pályákon mozogtak. Amúgy, naiv módon, akkoriban azt képzeltem, hogy a vajdasági magyar magaskultúra érzéketlensége egyes kérdések kapcsán, önértési zavarai, annak köszönhetőek, hogy irodalom-

központú. Itt összekevertem az okot és a következményeket. De meg voltam győződve arról, hogy a vajdasági magyar kultúrának ki kell lépnie az irodalomhoz tapadó egyoldalúságokból, később a *Symposion*hoz fűződő elképzeléseim egy részét éppen ez az igény táplálta. Hozzám tartozott egyébként a tény, hogy az egyetemen szinte mindenki párttag volt, én viszont makacsul kerültem a pártba való beiratkozást, néha ez kellemetlen helyzeteket teremtett. Mellesleg ebből is szokás mítoszokat gyártani, miszerint a rendszer mindenkit erőszakkal bekényszerített a pártba. Ez így nem volt igaz, az emberek egyszerűen azért működtek ilyen regéket, hogy alibiket keressenek arra, hogy emelkedni akartak a ranglétrán. Persze voltak olyan posztok, amelyek kapcsán ez tényleg elkerülhetetlen volt, például ilyen volt a *Symposion*-főszerkesztői pozíció. Ott a párt ifjúsági tagozata, mint alapító, valóban nyomást gyakorolt. Sziveri Jánosnak is végig kellett járnia a beavatással kapcsolatos ceremóniákat, ezt teljesen normálisnak véltük, senki sem tette szóvá.

Egyébként csak két ok miatt utasítottam vissza a pártba való beiratkozást: az egyik az undor, a másik egy egyszerű előlegezés, amelyet a tapasztalat alakított ki bennem. Akárhol felmerült is a lehetőség, hogy esetleg párttag legyek, nem tudtam szabadulni az undortól, méghozzá annak okán, hogy elképzeltem, hogy együtt kell lennem olyan emberekkel, akiknek az égvilágon semmi köztük nincs a kommunizmushoz, hanem csak a legtisztább opportunizmus okán jegyzik őket a párttagok között. Ezenkívül elég korán arra a megállapításra jutottam, hogy elképzelhető, hogy konfrontációba kerülök hatalmi orgánumokkal, és úgy okoskodtam, hogy jobb és biztonságosabb a párton kívül maradni, mint a stigmát cipelő eretnek pozíciójába kerülni. Az akkor létező gyakorlatot rühelltem, elvégre a *Symposion* erről szólt, ezt nehezményezte, ugyanakkor az önigazgató szocializmust mint eszményt elfogadtam, egyébként is a körülöttem lévők közül senkit sem tudok, aki kifejtett volna valamilyen opponáló koncepciót. A reálszocializ-

mustól irtóztunk, egyúttal 1981-ben nagyon figyeltünk arra, hogy hogyan alakul az akkori lengyel helyzet, a kapitalizmust pedig teljesen kizártuk, mint tragikus lehetőséget Jugoszlávia és a jugoszláviai magyarok számára. Emlékszem egy szituációra 1981 őszén Eörsi István lakásán, ahol egy illusztris magyar író arról faggatott bennünket, hogy emigrálnánk-e alkalomadtán Magyarországra.

csak a párt közvetítésével kirótt büntetési mechanizmusokat ismerte. Így a *Symposion*-kérdés csak egy problémát jelentett a sok közül, ami terhelte az ottlétemet. A végén aztán, pártonkívüliség ide, taktikázás oda, utolért a végzet, és lefokoztak. Viszont a törvény által meghatározott feltételek olyanok voltak, hogy nem tudtak kidobni, így előállt a klasszikus helyzet, hogy nem tudtak sem lenyelni, sem kiköpni. Azt hiszem, feletébb örültek annak, hogy 1988-ban megszabadultak tőlem. És milyen nagy különbség nyílik meg köztünk, mármint János és köztem: a magamfajta ember, aki társadalomtudományi kategóriákkal bíbelődik, lehet, hogy már egy nappal a megrendszabályozás után koncepciókat gyárt, hogy megértse, mi történik. De ez nem könnyű vigasz.

Megégetett a *Symposion*-történet, mint mindenkit, szétesett az, amit építeni kezdtünk, szétroncsolták fölépítő erőnket, de a tudományra, elméletre törő kategóriáknak megvan a distanciáló, ha úgy tetszik, szublimáló erejük. Visszatérve az ódzkodásomra, az elvi kifogásaimra a perszonalizált elbeszélésekkel kapcsolatban, hadd mondjam, hogy az egész dolognak a maga objektívitasában volt igazán súlya, hiszen kíméletlenül felszínre hozta az etablirozott vajdasági magyar értelmiségi kényszerpályáinak jelentéseit, inerciáját, és egyáltalán a vajdasági magyar önértelmezés válságát, valójában a hanyatlását. Valami napvilágra került, amit a *Symposion* fellépése nélkül elrejtettek volna a vajdasági magyar establishment önideologizáló gyakorlataiban. Ráadásul az úgynevezett rendszerváltozás után irritáló módon mindenki áldozatnak tudta magát, nagyon nem szerettem az áldozati pózba merevedett magatartásokat. És ez a tény is csak erősítette bennem a személytelenségre, a magára a dologra törő magyarázatok szükségességét. Azért meg kell figyelni, hogy mi még akkor sem törekedtünk személyekre irányuló büntetésekre, személyek élettörténetébe való beavatkozásra, azaz a valamifajta bosszúval párosuló leszámolásra, amikor ez karnyújtásnyira volt tőlünk, mégpedig 1988-ban, amikor rehabilitáltak bennünket. Pedig ott és

Amit mi hárman ott és akkor gondolkodás nélkül visszautasítottunk. Jellegzetes tény, felmutat valamit a nyolcvanas évek elejéről. Visszatérve az egyetemre, a pártonkívüliség ténye jó ideig, ellentmondásos módon, őrzött és immunitást kölcsönzött: voltaképpen már a pályafutásom kezdetén politikai bajba keveredtem, de bizonyos ideig nem tudtak velem mit kezdeni, mert a bevett gyakorlat

akkor a nacionalizálódó szerb társadalom szinte igényelte az ilyesfajta bosszút az akkor megbukott rendszer képviselőivel szemben. Mi csak akkor emlegettünk neveket, akkor aposztrofáltunk személyeket, amikor ez a szó legszorosabb értelmében elkerülhetetlen volt, ezt is csak alkalomadtán és csupán egyes pillanatokban tettük. Nem szabadna elfelejteni, hogy nem akadt egyetlen ember sem Vajdaságban, akit valamilyen retorzió ért annak okán, hogy részt vett, akár közvetve, akár közvetlenül, a folyóirat megrendszabályozásában. Nem is óhajtottuk ezt egy pillanattal sem, azaz nem akartunk ellenrepressziókat.

Emléktöredékek maradtak, néha ezek előtörnek. Nyilván, ha valaki nyilvánosan belekötne a *Symposion*-ba, vagy bagatellizálna ezzel kapcsolatban, akkor minden bizonnyal reagálnék. Milyen emlékeket is említettem az imént? Például, óriásit ugorva az időben, tavaly tagja voltam a Radomir Konstantinović-díjat kiosztó bizottságnak, és a helyzet úgy hozta, hogy az a bizonyos említett ember, egykori politikus is ugyanezen bizottság tagja volt, aki '83 őszén nagymagyar nacionalizmussal vádolt bennünket. Eszembe jutott egy sereg idevágó dolog, felidéztem magamban néhány elévült részletet a múltból, ennyi volt az egész. De, visszatérve, azt a tényt szeretném nyomatékossítani, hogy a különféle helyzetekben is arra irányultunk, hogy ne rendeljük hozzá az egész ügyet személyes jellegű vonatkozásokhoz, hanem a tétet elvi szinten juttassuk érvényre. Nem mintha mindennek nem lettek volna fonák aspektusai is: a vajdasági magyar értelmiség magatartása 1988-ban azt a benyomást keltette, mintha a *Symposion*-ügy meg sem történt volna. Azaz számukra ezen ügy nem volt egyéb, mint egy üzemi baleset. Az önértelmezés átalakítása? Ugyan már, kérem. Buktak, vessenek magukra, nem voltak taktikailag érettek, összevissza lázadoztak. Amikor János meghalt, akkor napvilágot láttak a *Magyar Szóban* addig nem tapasztalható megnyilvánulások, írtak költészetéről, valami tényleg történt, de akkor se létezett komoly igény arra vonatkozóan, hogy megvilágítsák az erőteret. Az *Új*

Symposion-dolog kínos volt számukra. Hagyjuk, csak baj adódik belőle. Valójában a *Symposion* az útjukban állt, zavarta őket abban, hogy hiánytalanul áldozatként lássák magukat. És aki szemlélte azt a bizonyos rendszer-váltást Vajdaságban, annak olybá tűnt, mintha az értelmiség csak *nonchalant* átgyalogolt volna az utca bal oldaláról az utca jobb oldalára. De ez már egy másik történet.

Mi történt pontosan azon a nevezetes újvidéki írókongresszuson?

Ez 1985-ben történt, tehát két évvel a *Symposion* megrendszabályozása után. Két aspektust emelek ki. Az első a következő. Sziveri János fel kívánta olvasni a szövegét, amelyet történetesen én fordítottam szerb nyelvre, ha jól emlékszem, a kongresszus előtti estén. A szöveg erősen affektív-retorikus volt, izzó-vádló szavakat tartalmazott, és diabolikus jelentésekbe vonta be a politika jelenségét, de János nem politikafilozófus volt, és egy megtört költő-főszerkesztő esetében az ilyen szöveg tolerálható. Voltak többszörösen tárgyalt dilemmáink a kongresszus kezdete előtt, mármint hogy célszerű-e felolvasni e provokáló célzatú szöveget, és hogy Újvidéken, ahol mi eleve támaszok, segítők és szövetségeseink nélkül vagyunk, érdemes-e ily módon nekimenni a tartományi hatalomnak. Mert a szöveg ugyan általános állításokat tartalmazott, de azért kihallható volt a konkrét, kemény célzás, amely a tartományi vezéréket illette. Magam is féltettem Jánost, de minden bizonnyal neki volt igaza, miszerint abban a pillanatban már eljutottunk abba a helyzetbe, hogy nincs mit vagy legalábbis nem lehet túl sokat veszíteni. Ne legyünk tartás híján, ne futamodjunk meg, ezt mondta. És lehet, hogy akkor már nem is nyílt lehetőség arra, hogy a hatalomtartók folytassák a megrendszabályozásokat. János döntött, beadta a szokványos procedúra keretein belül a szöveget, de nem tudta felolvasni írását, valójában nem szólították. A befejezés után elkezdtünk futkosni és kérdezősködni, hogy mi történt valójában, és azt a feleletet kaptuk, hogy adminisztratív hiba okán a felolvasásra nem kerülhetett sor. Meglehetősen karkai volt a hely-

zet. Bányai Jánosra pedig azért terelődött a gyanú, mert helybeli lévén, ő vezette azt a szekciót, ahol az írók szövegeket olvastak fel. Megfogalmazódott, hogy, procedurális hatalmánál fogva, ő iktathatta ki a szöveget. Ennek tehát létezett bizonyos valószínűsége, ráadásul mi módfelett elégedetlenek voltunk azzal, ahogy Bányai, a kultúrpolitikus, viszonyult a *Symposion*-ügyhöz, és Sziveri Jánoshoz különösen, noha ezen megnyilvánulásai nem nyilvánosak voltak. De tudtunk róluk. Mondom, annak a lehetőségnek, hogy Bányai tette félre a szöveget, van valószínűsége, de annak ellenére, hogy ott voltam mindvégig, ezt abszolút bizonyossággal nem merném állítani. Mindenesetre, a szöveget Sziveri János nem olvashatta fel, de megjelent a kongresszus dokumentumaiban, ami szatizfakciót jelentett.

A másik dolog, a konceptuális. Ott Újvidéken szimbolikusan lejátszódott Jugoszlávia szétesése, amiben főleg a szlovének, a szlovén írók jártak élen. Olyan beszédmódokkal éltek, amelyek egyértelműen a szétraadás felé mutattak, akadtak olyan írók is, akik azzal léptek elő, hogy a nemzet a legmagasabb rendű modern fogalom. Tudni kell, hogy a szlovén és egyébként a horvát nacionalizmus is mindig céltudatos, államképző, mindig az államhoz viszonyítja magát. Ellentétben a szerbvel, amely rendezetlen, kaotikus, túlszichologizált: egyik sarkpontja amúgy is a szerb hozzájárulás kapcsán hiányzó hála megnyilvánítása a szlovének és a horvátok részéről. Ezt mi ott láttuk fehéren-feketén, mármint szemügyre vehettük az agilis, stratégiailag magabiztos, anticipáló szlovén írókat, akik ugyan még ott tartózkodtak egy jugoszláv rendezvényen, de voltaképpen a ki felé vezető ajtó felé néztek. És láttunk tehetetlen szerb írókat, akik patetikus Koszovó-mitoszokkal próbálkoztak, és számonkérték a hiányzó szolidaritást. Mindhiába. Nem az értelmiségi diskurzusok forgatták fel Jugoszláviát, ez csupán mítosz, mert a feszítőerők mélyebben voltak találhatóak, de Európa ezen részein az értelmiségi artikulációk számítanak, nem lehet mellőzni őket. Reprezentatív jellegűek. Az újvidéki írókongresszus

fiaskó volt, állomás a széthullás felé vezető úton, csak görgette tovább a feszültségeket, és hamis hangok sokaságát jelentette. Ott már sok minden félresiklott, legalábbis így tűnt számunkra. Mindenesetre, a kongresszus eredményei megerősíthették a szemtanúban a szorongató érzést, hogy közelebb kerültünk a szakadékhoz. Ha elfogadható az érvelésem, hogy az *Új Symposion* egy jugoszláviai magyar történet, akkor némi utólagos okoskodással azt mondhatnám, hogy a kongresszus után fokozódhatott bennünk az érzés, hogy a *Symposion*t nem lehet folytatni. Baljós érzésről beszélek, nem megfogalmazott meggyőződésről.

A Tito-émlékszámban és egyéb helyeken a régiek közül elég sokan, beleértve a mértékadó szerb, horvát, szlovén alkotók meglehetősen széles körét, közzétették rezsimhű bölíngatásaikat, nem feltétlenül halvány művészi színvonalon megírva a maguk dicsőítő tirádáit. A tartományi tótumfaktumok és buzgó mócsingok biztosan segíteni akartak nektek, fiatalabbaknak némi ideológiai masszírozással, noszogató feltételszabással. Ti kollektíven azonos platformra helyezkedtetek az elutasítás lehetőségeit illetően, vagy egyénileg eltért az álláspontotok?

Tito halála a kezdet kezdetén történt, 1980 májusában. Ez még a mi nemzedékünk pubertáskora. Lehet, hogy az *Új Symposion* későbbi pályáin másfajta formát nyert volna az emlékszám a létrejöttéhez képest, de ez csak spekuláció, nem tudjuk. Legyen világos, figyelembe véve Tito stratégiai-jelképes szerepkörét Jugoszláviában, az emlékszám elkészítésének elutasítása azt jelentette volna, hogy rögtön széthullajtanak bennünket, vagy hogy Keatsszel éljek, meghalunk, mielőtt az agyunk bármit kihordott volna. Teljesen értelmetlen lett volna, ha erőnket ezen esetben próbáltunk volna ki. Aki pedig nem mérleget, az ne is keveredjen politikába. Tito élő vagy halott személyét szertartásos gesztusok vették körül: ebben a kontextusban kell érteni az említett emlékszámot is, ami nem volt egyéb, mint egy mikroszertartás. Technikailag, koncepcionálisan a szám formába öntése Sziveri Jánoshoz kötődött, és meg kell magyarázni, hogy miért történt ez így. Az *Új Sym-*

posion mindennapjait, a mindennapok prózáját ő fémjelzte mint főszerkesztő. Ami azt jelentette, hogy ő tartotta a hátát, rajta gyalogoltak keresztül, ő ütközött az apparatcsikkokkal és a káderértelmisségekkel, elsősorban ő kapta a felülről érkező rúgásokat, neki kellett szembesülnie a nyomdában létező, ha úgy tetszik, alulról jövő feljelentgetőkkel. A hatalmi struktúrákban alakuló érzületeket, véleményeket is ő közvetítette a számunkra. Mindeközben dilemmákkal gyürköző döntéseket kellett hoznia, méghozzá alkalomadtán pillanatok alatt: ne felejtjük el, hogy az a kor nem ismerte még a ma virágzó gyors kommunikációs formákat, megannyi esetben nem lehetett szerkesztőbizottsági ülést megszervezni a megfelelő időben, nekem történetesen 1983-ig telefonom sem volt. Sokszor közvetett módon kommunikáltunk. Mondok itt egy példát, noha ez nem a Tito-számhoz kapcsolódik, de megmutatja a problémákat. 1981-ben Eörsi István segédletével megjelent Lukács György utolsó interjúja, amelyben Kádár Jánosra nézve dehonesztáló-kritikai megjegyzések voltak találhatóak. A kézirat még a nyomdában elkezdte sajátos pályafutását: egy nyomdász feljelentése alapján az akkori belgrádi magyar nagykövetség tiltakozott. Sziveri János egyfajta csellel élt: konfrontálódva a kínos dilemmával, hogy vagy lemondjon a szöveg közléséről, vagy beavatkozásokat hajtson végre, az intervenció mellett döntött, ám úgy, hogy világossá váljék, hol szünetel a szöveg, pontokat helyezett el, mintegy tudatosítva, hogy valamilyen tiltás és törlés van jelen a szövegben. Ezzel persze sokat kockáztatott, nevezetesen azt, hogy kompromisszórnek, megalkuvónak minősítsék. De aki gondolkodott, érthette, hogy mi történt. Mégis, voltak félreértések. Ugyanis, évekkel később, a nagy Ady-kutató, Vezér Erzsébet, minden bizonnyal nem tudván a körülményekről, úgy beszélt a budapesti rádióban, hogy lám, még a *Symposion* sem merte leközelni a vonatkozó teljes szöveget. Ám tévedett, hiszen nem a bátorság hiányáról volt szó, hanem egy szituációban kibomló, érthető és értelmes döntésről, amely Jánoshoz kötődött.

Volt tehát munkamegosztás közöttünk. Ő tisztelte a mi egyéni irányulásainkat, mondjuk, figyelemmel hallgatta az én stratégiai-konceptualizáló gondolataimat is, méghozzá a kezdetektől fogva. Mi viszont tiszteltük az ő döntéseit, és igyekeztünk megérteni a taktikai lépéseit is, a mérlegelő főszerkesztő magatartását, akinek helyt kell állnia a mindennapi hatalmi küzdelmekben, és nem emlékszem, hogy bárki is hosszabb ideig duzzogott volna ilyen döntései okán. Ez történt az emlékszám kapcsán is, és ezért nem beszélhetek a közöttünk lévő eltérésekről, noha, mondom, e számot én is, és gondolom, hogy mások is, csak *post festum* láttuk. Ráadásul, létezett még egy körülmény: a folyóirat megjelenése folytonosan késett. Mi e tény a fokozott ellenőrzés technológiájának tudtuk be, és roppant elégedetlenek voltunk annak okán, hogy a *Híd* viszont mindig időben jelent meg. Mindenesetre Jánosnak nem adott meg az a lehetőség a Tito-szám kapcsán, hogy széles körű konzultációkat folytasson, ha életben akarta tartani az *Új Symposion* akkor még alakuló lángját. Igaz, a konstelláció megváltozott valahol 1981-től kezdődően: a hatalmi szervekkel való szaporodó konfliktusok miatt mi is, mármint a szerkesztőség tagjai, többször találkoztunk a hatalom egyes képviselőivel, belebonyolódva különféle vitákba, és intenzívebbekké váltak a szerkesztőbizottsági ülések is. Aztán 1983 egyes heteiben szinte mindennaposak lettek ezek az ülések, mert folytonosan dönteni és reagálni kellett. Mellesleg szólva, 1983 májusában, tehát a megrendszabályozást követően, ezek az ülések mindig szertartásosan azzal kezdődtek, hogy János felolvasott egy frissen írt verset: elképesztő volt a teljesítménye azokban a napokban, valójában a versírás olyan volt, mint egy felemelt pajzs a számára. Mindenesetre a kollektivitás erősödése valamilyenre tehermentesítette őt, de akkor is megmaradt a kőkemény tény, hogy a támadások-megrendszabályozások elsődleges célpontja János volt, neki kellett nap mint nap az üteket tűrni.

De mondanom kell még valamit, ezúttal Tito kapcsán, noha ezzel nagyon bonyolítom

a választ. Mégis, az, amit mondani szeretnék, hozzátartozik az emlékszám-helyzet összetettségéhez és ahhoz a tényhez is, amelyet említesz, mármint ahhoz, hogy a régiek közül is néhányan megnyilvánultak dicsőítő ódákkal. Természetesen Tito személyét államilag szorgalmazott apológia vette körül, és egy rituális Tito-emlékszám is értelmezhető volt a hatalomnak való alárendelődés, a behódolás kontextusában. Ezt Sziveri János is tudta, mi is tudtuk. Nem véletlen, hogy az ember vonakodott ilyesmitől, bármikor gyanúba keveredhetett. És sok volt itt a mocskok, ráadásul akadtak olyanok is, akik először élen jártak az ízléstelen dicsőítésben, aztán pedig az ízléstelen ócsárolásban jeleskedtek, a későbbi köztársasági elnök, Dobrica Ćosić jó példa erre. Csakhogy nem lehet az egész kérdéskört pusztán manipulációkra leegyszerűsíteni, és csak az udvaroncok apológiája felől szemlélni. Tito megítélése, karizmájának, modernizációs teljesítményeinek felmérése, a '44-es atrocitásokkal kapcsolatos felelősségének értékelése nem csak a mi számunkra bizonyul nehézségnek: valójában nem tudok egyetlen eligazító erejű vajdasági magyar munkáról, amely elemzőkétséget tanúsítana ezzel kapcsolatban. Tito, amellet, hogy Jugoszláviában a döntőbíró szerepét játszotta, idealizáló és fantáziaközvetített kivételések tárgya is volt, ő volt az, aki, hangsúlyozom, szimbolikusan, ellensúlyt képezett a regresszív politikai folyamatokkal szemben, ő volt az, aki nem volt része a romlásnak. És én legyek az utolsó, aki lebecsülöm a fantázia szerepét a társadalmi folyamatokban. Túlságosan bonyolult volt Tito személye ahhoz, hogy egyszerűen csak besoroljuk őt a repressziókat gyártó szocializmus rubrikáiba. Ha azt mondjuk, hogy mesterségesen létrehozott kultusz övezte, még nagyon keveset mondunk, és rengeteg dolgot elhallgatunk. Egyszerre kötődtek hozzá aláásó-radikális gesztusok és az államilag szított apológia jelentései, a kettőt lehetetlen elválasztani személye esetében. Én ugyan azt hiszem, hogy történelmileg ő kimerítette a lehetőségeit 1966 és 1968 között, valójában eltolta a bolsevizmust a végső határokig, de elisme-

rem, hogy személye jelképesen továbbra is megtestesítette a Jugoszláviát összetartó kötelékeket, hovatovább azt az egyre bizonytalanodó pluszt, amely fennállt ebben az eltűnt országban. Ez azért fontos, mert a Tito-ügyet 1980-ban sem lehetett leegyszerűsíteni az apológia/nem-apológia, talpnyalás/ellenállás egyszerű ellentéteire. Ha ilyen egyszerű lett volna... Tito halálát lehetett akár a káröröm távlatában is szemlélni, miszerint hála istennek vége a jugoszláv, nemzetfölötti mételtynek, csakhogy e halál, megint csak szimbolikusan, megvillantotta Jugoszlávia végét, azaz megnyitotta a szakadék perspektíváját, még hozzá beláthatatlan következményekkel. Aki 1980-ban gondolkodott, előlegezett, annak félelmei és aggályai voltak, nem utolsósorban a vajdasági magyarok sorsával kapcsolatban. És aki figyeli a jelenkor hullámveréseit, és rögzíti a vajdasági magyarokat ért veszteségeket, igazolhatja, hogy az akkori aggodalmak a posztjugoszláv jövő kapcsán nem voltak alaptalanok. Az emlékszám-situációt ez teszi bonyolulttá, ugyanis beleágyazódik egy hatalmas, sötét aspektusokat is magában foglaló jelentéskörbe.

Aki tudományos pályád nemzetközi léptékű alakulását, tanári tevékenységed több országbeli kibontakozását, sőt a közszereplői, a társadalmi folyamatokat, politikai mechanizmusokat elemző és értékelő megvillanásaidat is kellő odafigyeléssel kísérte és kíséri, jól láthatja, hogy az 1983 utáni évek és évtizedek megosztó, szétziláló manővereit, a visszaédesgetés, a jóvátétellel kecsegtetés játékeit mindig kellő távolságtartással figyelted.

1983: tünet, amelynek különös összetettségéhez hozzátartozik, hogy megmutatott valami kérlelhetlent. Láthatod az elmondottak alapján, hogy erősödött bennem a képzet, hogy 1983 után nem játszhatjuk a folyamatosság játékát, noha sem én, sem más nem tudhatta, hogy merre kanyarog a jugoszláv út. Célvonatkozások híján voltunk, ajánlatunk nem volt, de nem is lehetett, mert a peremre szorultunk. De az bizonyossá vált, hogy a régi lehetőségek elérhetetlenek voltak immáron. Ahogy a halálról nem beszélünk folytonosan, mert paralizálnánk magunkat,

pedig ott hagyja, szétszórja jeleit megannyi szituációban, úgy nem beszéltünk mi Jugoszlávia szétomlásáról, mert olyan jellegű bizonytalanságot közvetített, amely szorongást okozott. De gondoltunk rá. Valószínű volt, hogy a vég elkerülhetetlen, de a felbomlás formáját még kérdőjel övezte. Mindenesetre az elmondottak jegyében teltek el a nyolcvanas évek, vártuk a bizonytalan kifejetlet, ténykedtünk, de időről időre eszünkbe jutottak durva lehetőségek a véggel kapcsolatban. És aztán ott van az a hihetetlenül paradoxális 1987–88-as szituáció: valójában a jugoszláv dekadencia betetőzése. Milošević felülről dirigált, nemzeti hévvel feltüzelt rohamosztagai a felszabadítás üzenetével jöttek Vajdaságba, a szerbektől úgymond jogtalanul elvett tartományba: legyűrték a vajdasági autonomistákat az elnyomottnak ítélt szerb nemzeti elv nevében, ami lehetővé tette egy megváltozott politikai tér kialakulását, beleértve a nemzeti-kisebbségi megnyilvánulások szabadabb kifejeződését is. Buktak az autonomisták, akik sanyargattak, szankcionáltak bennünket, egyúttal bukott az a represszióval párosuló nemzetfelettség is, amelybe ők megpróbáltak kapaszkodni. Persze rosszul. Ha mérlegre tesszük a pluszokat és a mínuszokat, akkor azt kell mondani, hogy ezt még pirruszi győzelemnek sem nevezhetjük. Olyan szabadságígéret volt ez, amely együtt járhat a jövőbe vezető hidak lerombolásával. Szabadságmegnyílás volt, ám méreggel telítve. A háború szelével érkezett meg az újfajta szabadság. A fordulat magában foglalta a háború, Jugoszlávia felbomlásának erőszak által közvetített lehetőségét: a szerb nacionalizmus térhódítása, kinyilvánított centralizációs igénye egyet jelentett azzal, hogy megpróbálta túllícitálni a horvát és a szlovén nacionalizmust, vészjósló kimenetellel.

Későbbi perspektívából ugyan látható, hogy Milošević hatalmi masinériájának öntelt fellépése mögött inkább a bizonytalanság, a szerb nacionalizmus tétova útkeresése állt: a nyolcvanas évek végén azonban Milošević, akihez a néptömegek a megmentő szerepkörét rendelték, kábulatot adott roppant sok ember számára. Szabályosan itták a szavait.

És abban a korban lehetett korábban nem tapasztalható módon védeni a nemzeti-etnikai érdekeket. Miközben a vajdasági magyarok védtelenné váltak a közelgő veszélyekkel szemben. A *Symposion*ról is lekerült a megrendszabályozás bélyege, nem voltunk többé kitalálók, de beléptünk egy olyan korszakba, amely fokozta a bizonytalanságot. Emberek sokasága változtatta meg hirtelen modorát, magatartását, behódolva az új hatalmi rendnek, és követve az új idők szeleit: az egyetemen olyan emberek hajlongtak előttem, akik korábban vegzáltak. Nehéz volt navigálni ebben a korszakban. A vajdasági magyar értelmiség egy része azt a vádat terjesztette rólunk, hogy pillanatlovagként élvezzük azt, hogy belerúghatunk a döglött oroszokba, mármint a bennünket sújtó autonomista hatalmi rétegbe, miközben semmit sem élveztünk, hanem a belső nyugtalansággal küszködtünk. Belemerültem a helyzetbe, beszéltem, hívtak például a Vajdasági Írók Egyesületébe, hogy feltárjam a helyzetet, oda történetesen Fenyvesi Ottóval mentem. Belemerültem az egészbe, de kevés volt benne az öröm, úgy szerettem volna beavatkozni, részt venni, hogy közben távol maradjak. Eléggé nehéz dolog ez. Két különös megnyilvánulásom volt, amellyel talán valamennyire ellensúlyoztam az inszinuációkat. Talán. Írtam egy cikket a *Borbában*, amely valamikor a párt elméleti lapja volt, de a nyolcvanas évek végén már mást jelentett, jelesül egy még pislákoló nemzetfeletti lángot, amely szemben áll a szétszakító nacionalista partikularizmusokkal. És nyitott volt. Ezen írásban kifejtettem, hogy hogyan illeszkedik bele a *Symposion*-ügy a felparcellázott jugoszláv hatalmi rend dekadenciájába, hogy ugyan vajdasági magyar vonatkozású kérdéskörből született meg, és rajta vannak a konkrét jegyek, a kisebbségi aspektusok, de valójában az elromlott általánosság kivetülése. És az írásban egyáltalán nem az akkor zuhanórepülésben lévő vajdasági autonomistákat dehonasztáltam, hanem csupán szimptomaként vizsgáltam őket.

Az Ifjúsági Szövetségnek jugoszláv szinten volt egy lapja, amely rendkívül erős anti-

miloševićista retorikát művelt, aztán az egyik legerősebb újságírójuk eljött Újvidékre, és egy letaglózó írást közölt a posztautonomista Újvidékről, különösképpen a szerb idomuló értelmiségről, amely világgá kürtölte gyakorta kétes áldozati mivoltát, és tényleg szerette abszolút áldozatként bemutatni önmagát. Tényleg, volt itt posztautonomista mocsok, tetszelgés. Viszont a lap ki-

megannyi résztvevővel. Megint csak Fenyvesi Ottó küldte el a vonatkozó fényképet, és ő mondja, hogy ez 1989 elején történt. Még Sziveri János is ott volt, ez pontosan egy évvel a halála előtt történt. Az egyik bevezetőt én tartottam, ha jól emlékszem, a *Magyar Szó* eléggé bőségesen tudósított. Azt mondtam, hogy nem létezik *Symposion* megátalkodott társadalomkritika nélkül, lett légyen ez autonomista vagy másfajta politikai rezsim. Mindez azonban a vajdasági magyar értelmiséget nem igazán érdekelte. És mindez inkább volt kínlódás, utórezgés, utóharc, mint egy új korszak hajnala. Nehéz volt ebben részt vállalni. Tudom, hogy közben is létezett a *Symposion*, hovatovább, tehetséges fiatalok működtették, akik semmiről sem tehetnek, nem az ő képességeikről volt szó, de engem kétségek gyötörték: nem szűnt-e meg már a *Symposion*, nem fejeződött-e be, ott 1983-ban? Nem tetszhalott-e immáron? Hiszen ilyen jelenségek, mint a *Symposion*, olyan jelentéseket foglalnak magukba, amelyek akaraton kívül valósulnak meg. Nekem egyre inkább úgy tűnt, hogy a meglóduló történelem immáron nem nyújt talajt ahhoz, amit én a *Symposion* lényegének tartottam. Vanak visszafordíthatatlan dolgok, nem lehetett volna újrakezdeni. Lehet, hogy valaki reménykedett ebben, de ennek nem volt alapja. És rossz fordulatot vett a történelem.

Már az 1980-as évek második felében átfogó értelmezését nyújtottad a symposionista gondolkodás-módnak, a mozgalomjelleg tarthatatlanságát számításba véve. Általában három nemzedék egymásutánjáról, intellektuális stafétájáról szokás beszélni, ám úgy tűnik, hogy ez a származtatási modell, intézmény- és eseménytörténeti korszakolás nem minden szempontból és nem minden érintett számára megfelelő.

Elismerem, kissé sematikusnak tűnik ez a szeletelés és korszakolás. De hogyan formázuk meg a *Symposion*t mint történetet? Nem lehet elmondani a történetet, nem lehet magyarázni a *Symposion*t, és nem lehet oknyozni időbeli klasszifikáció nélkül, ez az alapja annak, hogy orientálódjunk az időben. Aztán a nemzedék nem életkor, nem bioló-

losoncz alpár a reális szocializmus bahrói bírálatá

Rudolf Bahro* (lásd: Alternativa, Kritika realnog socializma, Globus, Zagreb, 1981) a kelet-európai szocializmus radikális és következetes bírálatát is kívánja nyújtani. „Ez a könyv az utóbbi évtizedek legjelentősebb hozzájárulása a marxista elmélet és gyakorlat kialakításához.” Így Herbert Marcuse. „Az Alternativa a legjelentősebb elméleti munka azok közül, melyek a kapitalizmus megszüntető erőszakából származnak – Lav Trockij Elárult forradalom c. műve után.” Így a trockista Ernst Mandel. Magyarzatképpen kiemelem és értelmezem Marcuse Bahro könyvére vonatkozó legfontosabb gondolatait, mivel úgy vélem, megvilágíthatják egyrészt a marcusei koncepciót, másrészt a bahrói alapelveket is:

a) Bahro jelentős érdeme annak a gondolatnak kiemelése, hogy a szocializmust és a kommunizmust nem lehet szétválasztani; a kettőt eddig is csupán az uralkodó ideológiák magyarázták külön-külön társadalmi-gazdasági rendszerekként; következésképpen: „a szocializmus kommunizmus a kezdetiől fogva és vice versa”

b) Bahro számára a marxizmus nem ideológia, hanem a gyakorlat elmélete és az elmélet gyakorlata

c) az Alternatívában a társadalmi mozgáster súlypontja a politikai gazdaságtan „objektívitásáról” a szubjektív aktivitására tevődik át; Marcuse egyenesen rebellig szubjektívitásról beszél

d) Bahro az emancipatórikus, minden alárendeltséget tagadó egyetemes emberi érdekek hangsúlyozásával újfent elsajátítja a „történelmi materializmus idealisztikus elemét”

e) Bahro bebizonyítja azt, hogy a Marx utáni társadalmakban egyetlen osztály sem lehet az emancipáció alánya.

Természetesen könnyen felfedezhető bizonyos átfedések Marcuse „negatív gondolkodása” és Bahro alapelvei között. Mindketten a klasszikus marxista elmélet fogalomtárából indulnak ki, de ugyanakkor a modern társadalmi-politikai szituációhoz mérten arra irányulnak, hogy átértelmezzék ezt az elméletet. Ez az átértelmezés, pontosabban a marx elmélet modernizálására vonatkozó kísérlet például a munkásosztály szerepének másfajta magyarázatában is tetten érhető. Bahro ugyanis tarthatatlannak minősíti azt az elképzelést, amely elveit az emberiség egyetemes érdekeit képviselő, a múlttal gyökereken szakító, a totális jót megvalósító, tehát sajátos történelmi küldetésének eleget tevő munkásosztály tevékenységére alapozta; azaz, elveti ama marx viziót, amely a szolgátság és az uralom kiiktatását, az egyetemessé váló elidegenedés tuilhaladását, egy szóval egy földi paradicsom lételeményesítését egy történelmi szerepet betöltő, magáért-álló, öntudatos embercsoport, irtsdi: osztály gyakorlatából eredeztette. (Erre a későbbiek folyamán még visszatérek!) Továbbá: Bahro folytonosan vitázik Mandellel és egyáltalán azokkal, akik számára a reális szocializmus döntő ismérve a poszt-kapitalista jellegű társadalmi-gazdasági szerkezet. Szerzőnk kritikai célpontja ugyanakkor az a felfogás, miszerint a reális szocializmus államai egy relatíve önálló társadalmi-gazdasági rendszert képeznek, azaz egy átmeneti fázist a kapitalizmustól a kommunizmusba vezető úton. A reális szocializmus gyakorlata nyilvánvalóan

* Rudolf Bahro a könyv megjelenése idején egy berlini gyár tervezője és munkanormas szabályozó-irányítóját vette. A könyv megjelenése után nyolc év történelmi és politikai 1978-ban emigrált és nemzetközi munkássá nyilvánosra. Azóta az NSZD-ben tevékenykedik, a „2000” aktív protagónistája.

emelte a *Symposion*t, mint figyelemre méltó kivételt, amely nem dől be az újfajta konformizmusnak, hivatkozott is az említett írásumra. Olyan kemény volt az említett újságíró írása, hogy néhány évvel később beültem a könyvtárba, hogy megkeressem a cikket, és azt láttam, hogy valaki kitepte a vonatkozó lapot, valószínűleg az érintettek egyike. Ebben az időben történt ama *Symposion*nak szánt szeánsz is az újvidéki könyvtárban,

gia, hanem eszmei dimenziók, valamint cselekvésformák együttese és kereszteződése. És belső késztetések, elhatározások, tettrekészség, valamint a külső impulzusok, kényszerek elegye. A nemzedék fogalma irányt ad, általa megragadható a dinamika. Azt viszont sose gondoltam, hogy a *Symposion*-nemzedékek valamilyen tökéletes egységben léteznek, nagyon is léteztek belső feszítőerők, sőt mi több, a mi nemzedékünk erőteljesen tapasztalta ezeket a differenciákat az első nemzedék kapcsán, nem utolsósorban annak okán, hogy különböző magatartást tanúsítottak a nemzedékünk iránt, amely magában foglalta a rokonszenvet, de a szkepszist vagy éppen az elutasítást is. Valójában a közöttük lévő implicit különbségek is akkor nyertek élesebb kontúrokat, amikor szembe találkoztak az általunk keltett hullámgyűrűkkel. Egyébként az itt szóba hozott írásomban, amely Bosnyák egyik könyvére vonatkozott, pontosan ezt domborítottam ki, mármint bíráltam Bosnyák aggálytalan nemzedékképét és azt a tényt, hogy nem veszi figyelembe a belső törésvonalakat. És feltehető, hogy közöttünk is adódnak különbségek, feltehető, hogy amennyiben reflektálnánk az alapállásainkra, akkor a politikai spektrum különböző pontjain foglalnánk el helyet. Még véletlenül sem áltatom magamat azzal, hogy ugyanazt gondoljuk a lényeges kérdéseket illetően. És azzal sem hitegetem magam, hogy egyformán értelmezzük a *Symposion*-ügyet. Aposzt-*Symposion*-kor, amegnyilvánulásaink eltérései megmutathatják, hogy valószínűleg mindig is léteztek közöttünk különbségek, ám nem nyílt arra lehetőség, hogy ezek kibontakozzanak, és formát nyerjenek: ne felejtjük el, hogy a nyolcvanas években, például, egy kisebbségi értelmiségi szereplőnek lehetetlen volt robusztusabb jobboldali álláspontot képviselnie. Nem beszélve arról, hogy a szolidaritás akkor és ott fölülírta a különbségeket. A nemzedék nem szükségsszövetség, de van eldöntetlenség az egységesség fokozatait illetően. Tehát, igen, a nemzedékben is voltak-vannak belső feszítőerők, de akkor is léteztek közös tapasztalatok, közös vonatkoztatási pontok, amelyek szüksé-

gesek egy nemzedék létrejöttéhez. Mind-egyik *Symposion*-nemzedék ténykedése kifejezi a jugoszláv történelem konkrét meghatározottságainak sűrítményét. Ha közelebbről vizsgáljuk az események lüktetését, akkor megpillanthatók a nemzedékeket különféle módon meghatározó hatalmi technológiák, a jugoszláv történelem fordulatai, a belső kisebbségi hatalmi konfiguráció. Mindezt gondolom, hogy elengedhetetlen ilyen modellel élni.

Többször világossá tetted, hogy az utólagos szépítgetések, a kultuszteremtő kozmetikázások hidegen hagynak, kizárólag a tárgyilagos és szakszerű feldolgozásnak van értelme, akár a folyamatszerűséget, akár a sajtó- és művelődéstörténeti jelentőséget, akár az önálló életművek maradandóságát vizsgáljuk az Új Symposion esetében. Mit lehet tanácsolni azoknak (jócskán akadnak), akik nem szeretnék vagy képtelenek ezt tudomásul venni?

Hamis dicsfényre vagy önsajnáló panaszszavakra nincs szükség. Amúgy soha nem volt egyszerű hozzányúlnom a *Symposion*-hoz, noha régen foglalkozom ezzel. A *Symposion*-ról beszéltem, mégpedig már korán, miközben a *Symposion*-hoz tartoztam. De soha nem akartam tagadni, hogy a *Symposion*-ból jöttem. Talán azt hozzáadnám, hogy igaz, hogy a tárgyilagos tolmácsolás mellett török lándzsát, de nem érzek kedvet arra, hogy szaktudományi tárgygyá csupaszítsam a *Symposion*-t. És főképp visszautasítanám azt a szaktudományoskodást, amely pacifikálná a folyóiratban megbúvó feszítőerőt, és eltávolítaná, kimetszené belőle a kritikai fullánkot. És a tárgyilagosság nem semlegességet jelent, a tárgyilagosságot csak azért támogatnám, mert abban reménykedem, hogy analitikus hozadékokkal jár. Ezt még akkor is igenlem, ha tudom, hogy vannak *Symposion*-mítoszok, hovatovább én is szeretek megmerítkezni ezekben, a mítoszok ugyanis hatalmas anyagot biztosítanak a gondolkodás számára, és van objektív meghatározottságuk. Egyszer, nem valami nagy fantáziával, úgy fogalmaztam meg a saját pozíciómat, hogy a félobjektivitás helyzetében vagyok a *Symposion* kapcsán. Viszont nem tu-

dok tanácsokat adni azoknak, akik másfelé tájékozódnak hozzám képest. De azt esetleg mondhatom, hogy van talán egy általánosítható különbség az értelmezők között. Vannak tudniillik azok, akik számára a *Symposion* tanulságokat kínáló történet, amiről érdemes továbbra is gondolkodni, dacára annak, hogy hatalmas változások álltak be időközben. Itt a tárgy komplex, izgalmas, és újraértelmezendő, és mozgó célpont. A *Symposion* nem folytatható, mondtam, de feszültségformája, nyugtalansága ettől még aktuális. Pontosabban, aktuális abban az értelemben, ahogy Giorgio Agamben ejt szót erről: aktuálisnak lenni azt jelenti, hogy distanciát tartani a fennállóval szemben, és nem engedni, hogy vakítson a fennálló világosság, bár ezzel még nem mondtam el mindent. Akik ehhez a csoporthoz tartoznak, nem halotti bizonyítványt akarnak kiállítani, hanem megvizsgálni, hogy mit mulasztottunk el a múltban. És vannak azok, akik számára a *Symposion* csak tovatűnő része a tökéletesedett bűnösség világának, mármint a szocializmusnak, egy múltó történet azon belül, lezárult, elmeséltük, leróttuk a kegyeletünket, engedték, hogy a szereplők emlékezzenek, ennyi elég is, nem kell túl sokáig foglalkozni a szocializmus hulladékaival. Nem volt ott semmi, ami említésre méltó. Kell-e mondani, hogy az első csoporthoz tartozom?

Egyetemi diákok sokaságát, szépírók, irodalomtörténészek, kritikusok, szociológusok, filozófusok illusztris társaságát támogattad és nevelted ki Újvidéken, Belgrádban, Mariborban, nem is beszélve azokról a feltörekvő fiatalokról, akiket Magyarországon tanítottál az utóbbi évtizedekben. A szegedi Gondolat-Jel és a Pompeji, a budapesti Kellék és a Magyar Filozófiai Szemle munkatársi közösségét, internetes portálok lelkes kollektíváit szintén erősítetted, mentoráltad hathatós közreműködéssel. Hogyan látod, mi az, amit az arra érdemesek javára tudtál és tudsz a jövőben fordítani mindazon szépirodalmi és művészeti energiataralékokból, ama munkamorárból, ízlés- és ismeretanyagból, melyeket a symposionista értékrend bíráló attitűdje, valamint az intellektuális tájékozódás naprakész tudományos praxisa teremtett meg és tett továbbvihetővé?

Csak az álmaidról beszélhetek, minthogy álmokat vetítettem bele a *Symposion*ba. Egy olyan folyóiratot szerettem volna talpra állítani, amely egyesíti a legmélyebb reflexivitást a legközvetlenebb társadalombírálattal, amely ötvözi a mindennapi forgácsokra irányuló élcet, a naprakész polémiát a kontemplatív magába fordultsággal, olyan folyóiratot, amely egybetömöríti a pergő kritikát, amely együtt rezdül a közszféra mocnásaival, valamint kifejezi azok beállítottságát, akik át akarnak látni a kényszereken az olyan filozofikus reflexióval, aminek semmi köze sincs a professzorfilozófiához. Olyan folyóiratot anticipáltam, amely szenzitív a kisebbségi kényszerhelyzetek jelentéseire, de a fogalmi vonatkozásokra is. Ábránd? Utópia? Illúzió, amely nem akarja figyelembe venni, hogy mindezt kisebbségi távlatban kellett megvalósítani? Megjegyzem, hogy ebben a dologban a mintát a régi *Symposion* legjobb pillanatai jelentették, vagy a zágrábi *Praxis* című folyóirat, amelyben egyszerre szerepeltek reflexív elemzések és konkrét kritikai megnyilvánulások. Voltak ilyen pillanatok az általunk szerkesztett folyóiratban is, ez meglepéssel tölt el, kérdés, hogy hány ilyen pillanat volt. Szeretném, ha több lett volna. És a mai kor. Nem lehet átsiklani a felett, hogy milyen nehézségek merülnek fel ma a kritikai ethosz és a reflektáltság szintéziskísérlete előtt. Megrendülnek a felvilágosodás és a modernség oszlopai, eszmék ropantak össze, gyanúba fogják a kritikát mint a reflexivitás különös válfaját, a pluralizmus és a tolerancia fogalmai egyre inkább a relativizmus felé csúsznak, a rendszerkonform posztmodernizmus a történelmiségre mint kritikai instanciára az elévültség címkéjét ragasztja, az objektivitás síkja mögött pedig álcázott erőszakot gyanítanak. Sok mindent gátol ez ma. Ma nem kell szétverni csoportokat, hogy rájuk süssék a hatalom bélyegét, hozzáigazíthatók ezek a létezőhöz sokkalta hatékonyabb módon. Nehéz helyet csinálni a rendszerfeltételeket is tárgygyá tevő kritikának. Aggódok, baj van. Nem veszi-e ki mindez a kezünkől az elkötelezettség gyakorlásának lehetőségét?